

Рецензії та бібліографія

УДК 929.62(477.43)

О.М.Шинкарьова

Символіка Хмельницької області: історія і сучасність

У повідомленні розповідається про творення і поширення регіональної символіки на Хмельниччині. Наголошено на важливості співпраці у цьому процесі представників місцевого самоврядування з істориками та фахівцями з геральдики. Показана актуальність та важливість видання довідника "Символіка Хмельницької області" геральдистів Валерія Напиткіна і Костянтина Богатова. У названому довіднику не лише зафіксовані описи та ілюстрації всіх відомих гербів і прапорів населених пунктів з Хмельницької області, але й розкривається методично вірний напрямоку розробці символіки для тих з них, які не мають її на сьогоднішній час.

Ключові слова: *герб, прапор, місцеве самоврядування, Хмельницька область, Кам'янець-Подільський район.*

З розвитком незалежної української держави невпинно зростає інтерес до наукового вивчення регіональної символіки. У цьому контексті варто вказати на роботи А. Гречила [4-6], Я. Дашкевича [7], Ю. Савчука [22] та інших авторів.

Необхідність вивчення сучасної української територіальної та міської геральдики, на думку С. Трубочанінова, викликана такою вимогою часу, як відновлення історичної пам'яті нових поколінь. Багато сучасних територіальних і міських символів ґрунтуються на гербах міст і земель, що склалися ще в дорядянський період. Тому розвиток національної символіки неможливий без всебічного вивчення історичного геральдичного досвіду конкретної території, без чітких уявлень про еволюцію геральдики в контексті загальноукраїнських геральдичних і соціально-політичних процесів [25, с. 424]. На початку ХХІ ст. київська дослідниця Я. Іщенко зазначала, що серед сучасних дослідників геральдики вже давно побутує думка про необхідність створення реєстру всіх міських гербів, починаючи від часу їх появи та функціонування на теренах України. Та одна справа – висловлювати пропозиції щодо необхідності провести такий облік, а інша – взятися за цю важку і відповідальну роботу [11, с. 391]. Саме такою важкою і відповідальною роботою вже багато років займається ентузіаст з Хмельницького Валерій Напиткін – автор унікального

сайту “Українська геральдика” [23]. У 2005 р. з’явився друком його перший довідник з геральдики Хмельницької області [14].

Інтерес до регіональної символіки в українському суспільстві забезпечується, зокрема, прагненням місцевого самоврядування мати власні герб і прапор. Це можливо або через повернення історичної символіки селам, селищам, містам, або ж через творення нової. Відповідно до ст. 22 Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні” територіальні громади сіл, селищ, міст можуть мати власну символіку (герб, прапор тощо), яка відображає їх історичні, культурні, соціально-економічні та інші місцеві особливості і традиції. З урахуванням пропозицій органів місцевого самоврядування сіл, селищ, міст районними, обласними радами може бути затверджена символіка відповідно району, області [9].

Варто зазначити, що прийнятий в 2000 р. Указ Президента України “Про впорядкування геральдичної справи в Україні” не містить рецептів щодо розробки і впровадження територіальної і міської символіки [див.: 26]. Тому, як показує практика, регіональна і територіальна символіка, затверджена у наш час місцевими органами влади, не завжди відповідає історичній ретроспективі та загальноприйнятим геральдичним правилам [12; 13].

Символіка, яка побутувала і використовується на території сучасної Хмельниччини від XVII ст. до наших днів найбільш повно показана у довіднику “Символіка Хмельницької області”, що вийшов друком у 2016 р. [15]. Авторі-упорядники В. Напиткін (м. Хмельницький) та К. Богатов (м. Кишинів) зуміли не лише узагальнити зібрану протягом тривалого часу інформацію про міську і сільську символіку регіону, але й подати методичні рекомендації для розробки і створення нової. Прослідковуючи творення та мінливість місцевої символіки, автори прагнули зафіксувати факт існування її у конкретному населеному пункті, не вдаючись до критичного розбору.

Після переднього слова авторів-упорядників, вміщено передмову наукового редактора – голови Українського геральдичного товариства, доктора історичних наук А. Гречила. Автор передмови зацентрував увагу на тому, що символіка місцевого самоврядування має бути оперта на традиції: “... тільки нормальний фаховий підхід і приведення вже використовуваних знаків до єдиних геральдичних норм, а також нове повноцінне герботворення дадуть змогу створити оперту на наукових засадах систему муніципальної та територіальної геральдики і прапорництва” [15, с. 5].

У вступній частині авторами довідника стисло викладені основи геральдики та загальні принципи сучасної геральдики і прапорництва, розглянуто історію розвитку геральдики на території Хмельниччини.

Історичні землі Поділля та Волині, з частин яких і складається Хмельницька область, мають давні геральдичні традиції, що природно відображаються у сучасній (відновленій та новоствореній) символіці. Авторі зауважили, що останнім часом відбувається певне поширення подільських символів на територію історичної Волині. Співвідношення використання “хреста” і “сонця”

на гербах волинської і подільської частин Хмельницької області показано у двох окремих діаграмах. Так, волинській частині області “сонце” на гербах використовується лише у 6% випадків, “хрест” – у 26%, решта 68% припадає на використання нейтральних символів. Натомість лише 3% гербів подільської частини мають “хрест”, тоді як “сонце” – 72%, на нейтральні ж символи припадає решта 25% [15, с. 10-11].

На відмінну від історичних гербів, що давно перебувають у полі зору дослідників, сучасна територіальна і міська герботворчість, за словами авторів довідника, інколи все ще залишається таємницею організаторів конкурсів, що проводяться швидко і під якусь конкретну дату чи подію [15, с. 12]. За даними, наведеними у довіднику, за період від 1993 р. до 2016 р. місцевим самоврядуванням населених пунктів області було затверджено 153 герби (85 – на волинській, 68 – на подільській частинах) [15, с. 12]. Найбільше місцевих символів було прийнято на волинській частині області у 2015 р. 355 офіційно схвалених символів 46 припадає на населені пункти Славутського району [15, с. 12, 119-120].

Після картографічного показу адміністративно-територіального поділу Хмельницької області, у довіднику систематично подана територіальна і муніципальна символіка. Спочатку йдуть герби та прапори області, потім – міст обласного значення, далі – районів за абеткою. По кожному окремому району першою показана символіка районного центру, далі – селищ міського типу і сіл за абеткою. Всього у довіднику “Символіка Хмельницької області” викладені ілюстрації та описи 214 гербів і 134 прапорів із зазначенням їхніх авторів-розробників, дати затвердження та іншої необхідної інформації.

Зауважимо, що В. Напиткіну належать розробки гербів і прапорів сіл Бачманівки, Ганнополя, Головлі, Гути, Жукова, Нижніх Головлі, Пашуків, Старого Кривина, Хоровця Славутського району та смт. Чорного Острова Хмельницького району [15, с. 71, 74, 76-77, 79, 86, 88, 93-94, 97, 106], герби і прапори для сіл Вачіва, Улашанівки Славутського району розроблено спільно із К. Богатовим [15, с. 72, 95], а у розробці символіки для с. Зінькова Вінківського району автори-упорядники довідника співпрацювали з О. Рудницьким [15, с. 27].

Окрім того, до розробки 43 гербів і прапорів Хмельниччини В. Напиткін долучився разом із іншими розробниками, такими як Г. Пиріжок, А. Ткачук, Н. Свінцицька, А. Гречило, Н. Семенюк, В. Конченко, Н. Кравченко, В. Кирилюк, В. Локайчук, Р. Шевчук, О. Шевчук, К. Кирилюк, М. Несен, В. Жилик, В. Самчук, Л. Кондратюк, І. Савчук, Т. Загоруйко, О. Матвійчук, А. Клімчук, І. Каленюк, Н. Шурхно, Ю. Юрчук, В. Михайлюк, Л. Хоміч, В. Гуменюк, В. Каленюк, П. Марчук, І. Шеренгівська, Л. Палій, С. Садовська, В. Гаврилюк, Н. Темнюк, В. Петрук, О. Юркевич, Л. Суха, Н. Ковальчук, В. Семенюк, В. Малинюк, О. Клименко, Н. Попенчук, О. Улянський, О. Косік, П. Сахнюк, Т. Корсун, Л. Пашинська, М. Хойна, Л. Кравчук, О. Сукач, Н. Семенюк, Н. Миронюк, Н. Кравчук, В. Лїнський [15, с. 28, 31, 55-56, 68, 71-73, 75, 77-78, 80-96, 98, 103].

Серед авторів місцевих символів с. Котелянка Полонського району, крім В. Напиткіна, А. Гречила, Є. Янюка, О. Янюка, М. Янюка, значаться ще й колективи Котелянської ЗОШ І–ІІІ ст. і Котелянської сільської ради [15, с. 68].

Окремо подані ілюстрації та описи проектів гербів Б. Кене для кількох населених пунктів сучасної Хмельниччини. Діяльність Б. Кене на чолі Департаменту герольдії з 1856 р. коротко охарактеризована у першому пункті вступу. Розроблені Б. Кене герби для багатьох населених пунктів Російської імперії, у тому числі для Ізяслава (16 липня 1859 р.), Кам'янця-Подільського (3 лютого 1859 р.), Летичева (17 березня 1864 р.), Нової Ушиці (24 березня 1864 р.), Новолабуні (1963 р.), Старокостянтинівка (19 листопада 1863 р.), Проскурова (31 березня 1864 р.), є прикладом спроби створити цілісну геральдичну систему на теренах імперії. Проте жоден проект Б. Кене для населених пунктів на території сучасної Хмельниччини не був офіційно затверджений [15, с. 115-116, 7-8, 11; 17].

Підготовлені авторами-упорядниками перелік територій та населених пунктів по районах, алфавітний перелік населених пунктів, список перейменувань населених пунктів та іменний покажчик значно спрощують пошук необхідної інформації у довіднику.

Найбільшу історію герботворення серед населених пунктів Хмельниччини має місто Кам'янець-Подільський. У довіднику В. Напиткіна та К. Богатова представлено п'ять його гербів, що були чинними у різний історичний час [15, с. 19-20]. Після проголошення незалежної України до питання міського гербу поверталися кілька разів, востаннє – у 2012 р. Розпорядженням міського голови від 26 січня 2012 р. “з метою належного врегулювання процесу відновлення місцевої символіки, ведення його на науковому професійному рівні, забезпечення координації герботворчих процесів в місті” було навіть створено спеціальну геральдичну комісію в складі 14 осіб на чолі з першим заступником міського голови Г. Горшуновим [1, с. 1].

Варто нагадати, що Я. Дашкевич, виходячи з історико-юридичних та сфрагістичних даних і враховуючи етнічну історію міста, виокремлював п'ять “геральдичних” періодів у минулому Кам'янця-Подільського: 1) єдиний герб – магдебурзької юрисдикції, мабуть, 1374–1491 рр.; 2) два герби – магдебурзької та руської юрисдикції, 1491–1496 р.; 3) три герби – магдебурзької, руської та вірменської юрисдикції, 1496–1670 рр.; 4) два герби – магдебурзької та вірменської юрисдикції, 1670–1790 рр.; 5) єдиний герб – магдебурзької юрисдикції, 1790–1796 рр. [7, с. 76-77].

Варто також пригадати, що за радянської доби геральдика перебувала під значним ідеологічним тиском. Авторі-розробники гербів намагалися втиснути в них максимум предметів, що мали б символізувати поступ міста, його промисловий чи науковий потенціал тощо. І всю цю композицію мали увінчувати радянські символи. Так, герб Кам'янця-Подільського, розроблений місцевим художником Д. Бриком і затверджений 5 вересня 1967 р., мав у лазуровому шитті золоті зображення: усміхнене Сонце, розгорнута книга, контури

Старої фортеці та шестерня. В главі – зображення прапора УРСР [8].

Серед науковців неодноразово ставилося питання доцільності зображення сонця на гербі Кам'янця-Подільського. А. Гречило наголошує, що в геральдиці, емблематиці та прапорництві астральні символи є дуже популярними. При цьому вони лише зрідка відображають саме астрономічні об'єкти, а частіше мають або якесь алегоричне значення, або використовуються як релігійні, політичні чи етнографічні знаки, або попросту вказують на кількісні значення складових частин. Так, Сонце на гербі Поділля у XVI–XVII ст. сприймалося сучасниками як символ “Бога провидячого Саваофа око” [3, с. 217].

Депутатський корпус Кам'янця-Подільського вів гарячу дискусію з приводу малого, середнього та великого гербів міста. Врешті-решт було вирішено зачекати з прийняттям великого герба [2]. Кам'янець-Подільська міська рада відповідно до ст. 22 част. 3 згаданого вище закону (зміст, опис та порядок використання символіки територіальних громад сіл, селищ, міст, районів і областей визначаються відповідною радою згідно з законом) затвердила малий і середній герби, чим і реалізувала своє право у питанні обрання (розробки, визначення) і затвердження символіки міста [16].

Ідея ж зображення на гербі давнього символу магдебурзької юрисдикції (св. Юрія) була реалізована у 2000 р. при розробці герба для Кам'янець-Подільського району. Автором герба, затвердженого рішенням №3 дванадцятої сесії районної ради XXIII скликання 17 серпня 2000 р. став А. Гречило [19, арк. 19; 15, с. 57]. Варто підкреслити, що районна рада попереднього скликання не змогла затвердити проект символіки району [18, арк. 90], хоча в районній пресі висловлювалися сподівання про її прийняття “до ювілею” [10; 27].

Слід відмітити, що в Хмельницькій області офіційно затверджену символіку мають всі 20 районів та 6 міст обласного значення. Проте лише 6 міст районного значення з 7, 10 селищ міського типу з 24 можуть похвалитися власними офіційними символами [15, с. 12, 117-124].

За даними, наведеними у довіднику В. Напиткіна і К. Богатова, Кам'янець-Подільський район має затверджену місцеву символіку тільки для двох населених пунктів. Герб і прапор села Панівці затверджено рішенням сільської ради 17 грудня 2009 р. рішенням №9 XIX сесії сільської ради. Автором місцевої символіки виступив голова сільської ради А. Костюк [20, арк. 159, 164, 196-197]. Описи символіки Панівців, які вміщені в протоколах сесій Панівецької сільської ради далекі від геральдичних правил [див.: 20, арк. 197]. Тому використовуємо опис, який зроблено фахівцем: У лазуровому щиті сходить золоте сонце з променями до країв щита, диск сонця облямований лазуровим пробитим кільцем і вписаний у срібну підкову вушками донизу, обтяжену вгорі укороченою зеленою гілкою у лівий перев'яз. На гілці сидить сокіл натурального кольору, обернений вліво, з повернутою назад головою [23].

Герб і прапор села Оринин затверджені 10 липня 2003 р. рішенням сільської ради. Автором-розробником цієї символіки був голова сільської ради В. Гай-

щук [21, арк. 128-130]. Проте автори-упорядники довідника не наважилися включити герб Оринина до переліку символіки Хмельниччини через невідповідність геральдичним правилам [15, с. 13]. Так, В. Гайшук “ввів” у геральдику “малиновий” та “калиновий” кольори [21, арк. 145]

Таким чином, довідник “Символіка Хмельницької області” геральдистів В. Напиткіна і К. Богатова не лише фіксує описи та ілюстрації всіх відомих гербів і прапорів населених пунктів Хмельницької області, але й вказує на методично вірний напрямок у розробці символіки для тих з них, які не мають її на сьогоднішній час. У цьому процесі представникам місцевого самоврядування слід налагодити співпрацю з істориками та фахівцями з геральдики.

Список використаних джерел і літератури

1. Будзей О. Яким має бути герб Кам’янця-Подільського? // Подолянин (Кам’янець-Подільський). 2012. 20 квітня. С. 1, 8.
2. Гайдамашко В. Малий та середній герби міста: на фінішній прямій // Кам’янець-Подільський вісник. 2012. 31 серпня. С. 5.
3. Гречило А. Астральна символіка в українській територіальній геральдиці // Українське небо 2. Студії над історією астрономії в Україні: збірник наукових праць. Львів: Інститут прикладних проблем механіки і математики ім. Я. С. Підстригача НАН України, 2016. С. 214-233.
4. Гречило А. Символи Кам’янця-Подільського // Zeszyty Kaliskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Kalisz, 2014. № 14: Z zagadnień heraldyki i nauk pokrewnych. S. 80-94.
5. Гречило А. Українська міська геральдика. Київ; Львів: УГТ, 1998. 192 с.
6. Гречило А. Українська територіальна геральдика. Київ: Інститут археографії та джерелознавства, 2010. 280 с.
7. Дашкевич, Я. Кам’янець-Подільський XVI–XVIII ст.: місто трьох гербів // Міста та містечка в гербах, прапорах і печатках. Львів, 2003. Вип. 1. С. 75-94.
8. Завальнюк О., Комарницький О. Дмитро Іванович Брик // Минуле і сучасне Кам’янця-Подільського. Кам’янець-Подільський, Вип. 1. 2003. С. 191-194.
9. Закон України “Про місцеве самоврядування в Україні” (Відомості Верховної Ради України, 1997, № 24, ст. 170). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр> (дата звернення: 1.09.2017).
10. Зарицький М. Нова символіка – до ювілею // Подільські вісті. 1997. 7 листопада. С. 1.
11. Іщенко Я. Довідкові регіональні видання з геральдики. Рецензія на кн.: Кривошапка А.И., Марков В.Л. Алфавитный каталог городов, поселков, сел, губерний и областей России, СНГ, бывших союзных республик СССР, имеющих старье и новые гербы. Санкт-Петербург, 1996. 200 с. // Історико-географічні дослідження в Україні. Збірник наукових праць / НАН України, Інститут історії України. Київ, 2004. Число 7. С. 390-397.
12. Іщенко Я.О. Сучасний стан муніципальної геральдики в Україні: перші здобутки і невирішені проблеми // Український історичний журнал. 2006. №3. С. 125-136.
13. Максименко С.В. Типові помилки в сучасних муніципальних гербах Донбасу

// Історичні і політологічні дослідження: науковий журнал (Донецьк). 2010. № 3-4. С. 79-84.

14. Напиткін В. Геральдика Хмельниччини. Тернопіль: Підручники і посібники, 2005. 48 с.

15. Напиткін В.М., Богатов К.М. Символіка Хмельницької області: Довідник. Хмельницький: Мельник А.А., 2016. 128 с.; іл.

16. Про герб міста Кам'янця-Подільського. Рішення тридцять шостої сесії Кам'янець-Подільської міської ради VI скликання від 18 грудня 2012 року. URL: <http://kam-pod.gov.ua/nashe-misto/simvolika> (дата звернення: 1.09.2017).

17. Прокопьев С.М., Фахрутдинова Д. Барон Б.В. Кёне и его геральдические реформы // Вестник МГУП имени Ивана Федорова. 2016. № 2. С. 47-51.

18. Протокол 11–12 сесій 22-го скликання з додатками до них. Том 2 (останній). 30.10.1997 – 29.12.1997 // Архівний відділ Кам'янець-Подільської районної державної адміністрації. Ф. 118. Оп. 1. Спр. 103. 124 арк.

19. Протокол № 12 XII сесії Кам'янець-Подільської районної ради XXIII скликання. 17 серпня 2000 р. // Архівний відділ Кам'янець-Подільської районної державної адміністрації. Ф. 118. Оп. 1. Спр. 139. 95 арк.

20. Протоколи 16-19 сесій Панівецької сільської ради 5 скликання з додатками до них. 24.01.2009 – 17 грудня 2009 р // Архівний відділ Кам'янець-Подільської районної державної адміністрації. Ф. 56. Оп. 1. Спр. 208. 294 арк.

21. Протоколи 4-6 сесій Орининської сільської ради 4-го скликання з додатками до них. 7 лютого 2003 – 10 липня 2003 // Архівний відділ Кам'янець-Подільської районної державної адміністрації. Ф. 23. Оп. 1. Спр. 761. 191 арк.

22. Савчук Ю. Міська геральдика Поділля. Вінниця: Континет-ПРИМ, 1995. 144 с., 32 с. іл.

23. Сайт “Українська геральдика”. URL: <http://www.heraldry.com.ua> (дата звернення: 30.08.2017).

24. Стародубцев Н. Иллюстрированный словарь по геральдике: 1005 терминов на русском, украинском, эсперанто, французском, немецком, латинском языках. Донецк, 1996. 345 с.

25. Трубочанінов С. В. Територіальна та міська геральдика Поділля: історія та сучасний стан // Освіта, культура і наука на Поділлі: збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2011. Т. 18. С. 424-440.

26. Указ Президента України “Про впорядкування геральдичної справи в Україні” №694/2000 від 18 травня 2000 року. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/694/2000> (дата звернення: 1.09.2017).

27. Якими мають бути герб і прапор нашого району? // Край Кам'янецький. 1997. 28 жовтня. С. 3.

Olesya Shynkaryova

Symbols of the Khmelnytsky region: history and modernity

The report describes the creation and distribution of regional symbols in the Khmelnytsky region. The importance of cooperation in this process between local government representatives and historians and heraldry specialists was

emphasized. The relevance and importance of the publication of the “Symbolics of the Khmelnytsky region” by heraldry Valeryi Naryutkin and Konstantin Bogatov are shown. In the above directory, not only are descriptions and illustrations of all known coats of arms and flags of settlements in the Khmelnytsky region fixed, but methodically right direction is also revealed in the development of symbols for those who do not have it in today’s time.

Keywords: *coat of arms, flag, local government, Khmelnytsky region, Kamianets-Podilskyi district.*

А.М. Шинкарева

Символика Хмельницкой области: история и современность

В сообщении рассказывается о создании и распространении региональной символики в Хмельницкой области. Подчеркнута важность сотрудничества в этом процессе представителей местного самоуправления с историками и специалистами по геральдике. Показана актуальность и важность издания справочника “Символика Хмельницкой области” геральдистов Валерия Нарыткина и Константина Богатова. В указанном справочнике не только зафиксированы описания и иллюстрации всех известных гербов и флагов населенных пунктов в Хмельницкой области, но и раскрывается методично верное направление в разработке символики для тех из них, которые не имеют ее в сегодняшнее время.

Ключевые слова: *герб, флаг, местное самоуправление, Хмельницкая область, Каменец-Подольский район.*

Одержано 8 вересня 2017 року